

İsâ, Vaftizci Yahyâ, Meryem, Mûsâ, Hanok ve Melkizedek gibi Eski ve Yeni Ahid şahsiyetleridir. Özellikle Mûsâ'nın kırk yıl çölde dolaşması zâhidlerin hayatlarını çölde geçirmelerine kaynaklık eden temel örnektir. Hıristiyan geleneği, gerek uygulaması gerek teolojisi ile zühd hayatının kökenini yahudi-hıristiyan kaynaklarına çıkarsa da bu kültürün içinde pagan-gnostik zâhidlerinin ve belki Hint dinlerinin etkisinin bulunduğu gözden uzak tutulmamalıdır. Öte yandan Hıristiyanlığın ilk asırlarındaki bu uygulamalara bütün hıristiyanların dahil olduğu söylenemez. Fakat hıristiyan inançlarının özündeki tanrı krallığının öteki dünyada kurulacağı tezi ile aslı günah doktrini sıradan insanların da hayata karamsar bakmasına yol açmıştır. Bu sebeple marjinal örnekler kadar olmasa bile mutedil hıristiyanların da yumuşak bir zühd yaşantısını benimsediği bilinmektedir.

İmparator Konstantin'in Hıristiyanlığı serbest din olarak tanımasından itibaren (313) erken dönem zühd hayatının sistemleştirilmeye başlandığı görülmektedir. Şehirlerde daha rahat yaşama imkânının ortaya çıkması, imparatorluğun sosyal-ekonomik yapısına entegrasyon ve kilise kurumunun kökleşmesi gibi hususlar bazı hıristiyanların daha dengeli bir hayat tarzını benimsemesine yol açarken daha az sayıda insanın özelleşmiş bir zühd hayatına eğilim gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu noktada zühd kültürü manastır hayatına dönüşmeye başlar. Mısır, Filistin, Suriye bölgelerinden Anadolu ve Avrupa'ya yayılan manastırlar V. yüzyıldan itibaren zâhidlerin merkezi haline gelmiştir. Erken dönem zühd ve manastır hayatıyla ilgili en önemli klasik eserlerin başında V. yüzyılda bugünkü haline ulaşan *Aphrothegmata Patrum* (çöl babaları) adlı eser gelir. *Patrum*'da bu dönem zâhidlerinin sık sık tuttukları oruçlardan, sürekli dua edişlerinden, cinsellikten ve her türlü zevkten kaçındıklarına dair yüzlerce örnek vardır. Hıristiyan mezheplerinin ortaya çıkışından itibaren kurumsal olarak zühd hayatına yönelik unsurlar farklılaşmaya başlasa bile zâhid tipolojisi söz konusu olduğunda teolojik argümanlar arasında farklılık yoktur; bu tipoloji İsâ'yı taklit ederek dünyaya ait her türlü nimetten uzak durmaktan ibarettir.

Ortaçağ'lardan itibaren zühd hayatının alışılmış unsurlarına bedeni zorlamanın doruk noktasına ulaşacağı yeni uygulamalar dahil edilmiş, vücuda işkence yapma anlamına gelebilecek birtakım ritüeller icat edilmiştir. Pavlus'un Korintoslular'a Birinci Mektubu (9/27) ve Koloseliler'e Mektup

(1/24) gibi kaynaklara dayanarak özellikle Katolik kilisesinde varlığını sürdüren birtakım uygulamalar ortaya çıkmıştır. Acı arıcılığı ile hem İsâ'nın çilesine ortak olma hem de onunla bir olma tecrübesini sağlayan bu uygulamaların başında kendini kırbaçlatma gelmektedir. Bu geleneğin bilinen ilk örneklerinden biri XI. yüzyıl azizlerinden Saint Dominik Lorikatus'tur. Assisili Francis ise elinde İsâ'nın çarımhtaki çivi izlerine benzer izler açabilen bir kişidir. Sirenali Catherina (XIV. yüzyıl) kendini kırbaçlatmış, günlerce uyumamış, Loyolalı Ignatius (XVI. yüzyıl) üzerine vücudunu tahriş eden kıldan elbiseler giymiş ve bedene ağırlık takarak yaşamış, Avıvalı Teresa acı seanslarıyla kendinden geçmiştir. Özellikle Haçlı seferlerinden sonra Avrupa coğrafyasında yayılan bu akıma Latince "kırbaçlamak" fiilinden esinlenerek "flagellare" denmektedir. Bu akım günümüzde Opus Dei, Guardia Sanframondi, Penitentes gibi Katolik gruplarda hâlâ devam etmektedir.

XVI. yüzyıldan itibaren Protestanlık zühd hayatına şiddetli eleştiriler getirmiştir. Her ne kadar bu mezhepte İsâ'nın yaşadığı saf hayata dönüş ve kontrollü yaşam gibi kavramlar mevcut olsa da bunlar Protestanlık'ta hiçbir zaman zühd hayatına varacak şekilde radikalleşmemiştir. Katolik, Ortodoks, Süryânî, Ermeni gibi pek çok hıristiyan mezhebinde benimsenen gerek aslı günah kavramını kabul gerekse acı yoluyla İsâ ile birleşme teolojisi Protestanlık tarafından reddedilmiştir. Luthercilik gibi bazı Protestan gruplarında var olan manastır hayatı daha çok müsterek bir sadelik anlayışı üzerine oturmaktadır. Muhtemelen çok eski çağlarda, tanrısal güçlerle ilişki kurmak için bedene ait birtakım dünyevi hazları terketme anlayışına dayalı olarak ortaya çıkan zühd hayatı zamanla dinlerin mistik yorumları içerisinde şekil değiştirerek kurumsallaşmış ve günümüze kadar gelmiştir. Toplumların sosyal-psikolojik sarsıntı dönemlerinde birtakım sıkıntıları telâfi etme rolünün keşfedilmesi zühd anlayışının gelişmesindeki en önemli sebeplerden biri olmuştur. Bu anlayış, Hint ve hıristiyan geleneklerinde marjinal bir fenomen haline bürünürken Yahudilik ve İslâm gibi dinlerde daha dengeli bir kültür haline gelmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

S. D. Fraade, "Ascetical Aspects of Ancient Judaism", *Jewish Spirituality* (ed. A. Green), New York 1986, s. 255, 256, 263; D. Burton-Christie, *The Word in the Desert*, London 1993, s. 13, 15, 16; D. Biale, "The Lust for Asceticism in the Hasidic Literature", *Jewish Explorations of Sexuality*

(ed. J. Magonet), London 1995, s. 54, 55, 56; L. A. Babb, *Absent Lord: Ascetics and Kings in a Jain Ritual Culture*, London 1996, s. 102-110; E. A. Clark, *Reading Renunciation: Asceticism and Scripture in Early Christianity*, London 1997, s. 14, 15, 17, 19; N. Shah, *Jainism*, London 1998, s. 39, 40, 42; J. Bronkhorst, *The Two Sources of Indian Asceticism*, Delhi 1998, s. 45, 46, 48, 50; E. Diamond, *Holy Men and Hunger Artists: Fasting and Asceticism in Rabbinic Culture*, London 2004, s. 75-80; I. Kinnard, "Imitatio Christ in Christian Martyrdom and Asceticism: A Critical Dialogue", *Asceticism and its Critics* (ed. O. Freiberger), New York 2006, s. 131, 132, 143; S. L. Hausner, *Wandering with Sadhus: Ascetics in the Hindu Himalayas*, New York 2007, s. 35, 36, 37, 40; R. Finn Op, *Asceticism in the Graeco Roman World*, New York 2009, s. 11, 12; C. H. Knights, "The Rechabites of Jeremiah 35: Fore-runners of Essenes", *Journal for the Study of the Pseudepigrapha*, V/10, London 1992, s. 81, 82; D. G. Hedesan, "Asceticism in Eastern Orthodox Christianity", *Carnival: Journal of the International Students of History Association*, V/33, London 2000, s. 28-31; R. Nikolsky, "The History of the Rechabites and the Jeremiah Literature", *Journal for the Study of the Pseudepigrapha*, XIII/2, London 2002, s. 189, 190.

KÜRŞAT DEMİRCİ

ZÜHD ve REKÂİK

(الزهد والرقائق)

Hz. Peygamber'le ashabının zühd hayatına dair rivayetler ve bu konuyla ilgili literatür için kullanılan terim.

Zühd, Hz. Peygamber'in ve ashabının hayat tarzını örnek alarak onlar gibi yaşamaya çalışmak, dünyaya gereğinden fazla değer vermemek, bu konuda başarılı olmak için de insanı dünyevî arzuların baskısından kurtarıp iç huzuruna götürecektir, dünya ve âhiret dengesini sağlayacak âyet ve hadisleri kendine rehber edinmektir. İslâm dininde insanın Allah'ı ve âhiret gününü unutacak derecede dünya hayatına bağlanmaması, yaratılış amacının bilincinde olması, dünya nimetlerinden meşrû şekilde faydalanırken ebedî hayata da hazırlık yapması hedeflenmiş ve, "Rabbimiz! Bize dünyada da âhirette de iyilik ver" diye dua etmesi (el-Bakara 2/201) tavsiye edilmiştir. **Rekâik** ise "ince ve yumuşak" anlamındaki **rikâik**ın çoğulu olup hadis kitaplarında zühd hayatını öngören hadislerin bir araya getirildiği bölümlere "kitâbü'r-rikâik" ve "kitâbü'z-zühd ve'r-rekâik" adı verilmiştir. **Rikâk** da "yumuşak kalplilik" anlamındaki **rikkat** kelimesinin çoğuludur.

Zühd ve rekâik konusuna ilgili hadisler başlangıçta hadis kitaplarında bir bölüm halinde yer alırken sonraları bu konuda

ZÜHD ve REKÂİK

müstakil eserler yazılmaya başlanmıştır. Hadislerde zühd kavramı genel olarak züh-dün mahiyeti, unsurları, Hz. Peygamber'in ve ashabının zühd hayatına dair rivayetler ekseninde ele alınmıştır. Bu rivayetler, İslâm'ın erken dönemlerinden itibaren zühd anlayışının doğmasında etkili olmuş, zâhid sūfîlerin etkisiyle bu alanda zengin bir literatür ortaya çıkmıştır. Erken dönemlerde zühd hayatı olarak algılanan tasavvufî yaşantının sistemleşip yaygınlaşmasında konuyla ilgili literatürün büyük etkisi görülmüştür. Özellikle Resûl-i Ekrem'den sonraki dönemde meydana gelen sosyal, siyasal gelişmelerin ve refah seviyesindeki yükselişin tesiriyle tâbiînin ileri gelenlerinin zühd hayatına yönelmeleri zühd hareketinin Basra'dan Kûfe'ye ve Horasan'a kadar yayılmasını sağlamış, pek çok müellif bu konuya dair eser yazmıştır (Yılmaz, s. 12-13). Zühdde dair eser yazarlar genellikle hadis ilmiyle meşgul olan zâhid sūfîler ya da zühd hayatına ilgi duyan muhaddislerdir. İlk örnekleri II. (VIII.) yüzyıldan itibaren görülmeye başlanan "kitâbü'z-zühd"lerin yazımı III. (IX.) yüzyılda devam etmiştir. Ancak bu asırda müstakil zühd kitapları yanında câmi' ve musannef türü hadis kitaplarının içinde de konuyla ilgili rivayetler bir bölüm halinde yer almıştır. Daha çok terğib ve terhib amacıyla halk için kaleme alınan bu eserlerin telifi IV (X) ve V. (XI.) yüzyıllarda sürmüş, sonraki dönemlerde de örneklerine rastlanmıştır.

Zühd konusunda yazılan ilk eserlerden biri Şîî Ebû Hamza Sâbit b. Dînâr es-Sü-mâli'nin (ö. 150/768) günümüze kadar gelip gelmediği bilinmeyen *Kitâbü'z-Zühd*'dür (Sezgin, I, 531, 636). Zâide b. Kudâme'nin de zühdde dair bir eserinin bulunduğu zikredilmiştir (İbnü'n-Nedîm, I, 316). Şîî âlimi Küleynî'nin *er-Ravza mine'l-Kâfî*'sinin içinde zamanımıza ulaşan Zeynelâbidin'in *eş-Şahîfe fi'z-zühd*'ü de konunun ilk eserlerindedir (Aşkar, s. 41). Hasan-ı Basrî'nin muhtelif eserlerinde yer alan zühdle ilgili 600 kadar rivayeti Muhammed Abdürrahîm Muhammed *ez-Zühd li'l-Hasani'l-Basrî* adıyla bir araya getirmiştir (Kahire 1991). Abdullah b. Mübârek'in 1627 rivayeti ihtiva eden *Kitâbü'z-Zühd ve'r-rekâ'ik*'i II. (VIII.) yüzyıldan günümüze ulaşan zühdde dair ilk eser olup Hz. Peygamber, ashop ve tâbiînin ibadet, ihlâs, tevekkül, doğruluk, tevazu, kanaat gibi konulara dair sözlerini içermektedir (bk. *ez-ZÜHD ve'r-REKÂİK*). Aynı asırda yazılıp günümüze kadar gelen önemli zühd kitaplarından biri de Vekî' b. Cer-

râh'ın, konularına göre tasnif edilen ve 539 rivayeti içeren *Kitâbü'z-Zühd*'üdür (nşr. Abdurrahman Abdülcebbar el-Feryevâî, I-III, Medine 1404/1984).

Zühd literatürü açısından en verimli dönem olan III. (IX.) yüzyılda da zühdde dair eserler müstakil olarak veya câmi' ve musannef türü kitaplar içinde bir bölüm halinde telif edilmiş olup Esed b. Mûsâ'nın *Kitâbü'z-Zühd ve'l-'ibâde ve'l-verâ'* bunlardan biridir (nşr. R. Leszynsky, Kirchhain 1909; nşr. Raif Georges Khoury, Wiesbaden 1976). Ahmed b. Hanbel'in *Kitâbü'z-Zühd*'ü de aynı dönemin çalışmalarından olup Hz. Peygamber'le diğer peygamberlerin, ileri gelen sahâbi ve tâbiînin zühdlerine dair yaklaşık 2300 rivayeti kapsamaktadır (Mekke 1357; Beyrut 1403/1983; Kahire 1408/1987). Eseri Mehmet Emin İhsanoğlu aynı adla Türkçe'ye çevirmiştir (I-II, İstanbul 1993). Hennâd b. Serî'nin 1428 (veya 1442) rivayeti derlediği *Kitâbü'z-Zühd*'ü Abdurrahman Abdülcebbar el-Feryevâî tarafından yayımlanmıştır (I-II, Küveyt 1406/1985). Muhâsibî'nin *Kitâbü'l-Mesâ'il fi'z-zühd ve'ğayrih* adlı eserinde (nşr. Abdülkâdir Ahmed Atâ, *Kitâbü'l-Mekâsib, Mâhiyyetü'l-'aql ve Kitâbü'l-Mesâ'il fi a'mâli'l-kulûb* ile birlikte, Kahire 1969; nşr. Mustafa Abdülkâdir Atâ, *Kitâbü'l-Mesâ'il fi a'mâli'l-kulûb* ile birlikte, Kahire 1986) zühdle ilgili rivayetlerin bir araya getirilmesinden çok müellifin zühdle ilgili görüşlerine yer verilerek rivayetler şerhdilendiğinden eser bu yönüyle diğerlerinden ayrılmaktadır. Ebû Zür'a er-Râzî'nin zühdde dair eserinin doksan yedi rivayetten meydana gelen bir cüzü *Min Kitâbi'z-Zühd* adıyla yayımlanmıştır (nşr. Âmir Hasan Sabrî, Beyrut 1422/2001). Ebû Dâvûd es-Sicistânî'nin Ebû Saîd Ahmed b. Muhammed İbnü'l-A'râbi (ö. 340/951) tarafından kendisinden rivayet edilen *Kitâbü'z-Zühd*'ü, aşere-i mübeşşere başta olmak üzere sahâbe ve tâbiînin zühd hayatına dair 521 haber ihtiva etmektedir (nşr. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhim b. Muhammed – Ebû Bilâl Guneym b. Abbas b. Guneym, Hilvan 1414/1993; nşr. Ziyâülhasan Muhammed es-Silefi, Bombay 1413/1993). Konuyla ilgili pek çok eseri bulunan İbn Ebû'd-Dünyâ'nın 645 rivayeti kapsayan *Kitâbü'z-Zühd*'ü sahasında önemli bir kitaptır (nşr. Yâsîn Muhammed es-Sevvâs, Dimaşk-Beyrut 1420/1999). İbn Ebû Âsım'ın *Kitâbü'z-Zühd (Zemmü'd-dünyâ ve'z-zühd, Zikrû'd-dünyâ ve'z-zühdü fihâ ve'shamtû ve'hişû'l-lisân ve'l-'uzle)* adlı eserinde Hz. Peygamber'in zühdle ilgili rivayetleri yer almaktadır (nşr. Abdülalî Ab-

dülhamîd el-A'zamî, Beyrut 1405; Kahire 1408).

Abdürrezzâk es-San'ânî'nin *el-Muşannef*'inin sonunda yer verdiği, hocası Ma'mer b. Râşid'in *el-Câmi'* adlı eserinin içinde "Bâbü zühdi'l-enbiyâ", "Bâbü zühdi's-sahâbe", "Bâbü halkı'l-kafâ ve'z-zühd" başlıkları altında zühd ile ilgili rivayetlere yer verilmiştir (XI, 308, 310, 453). İbn Ebû Şeybe'nin *el-Muşannef*'inde "Kitâbü'z-Zühd" başlığıyla toplanan rivayetler peygamberlerin, Hz. Peygamber'in, sahâbe ve tâbiînin zühd hayatına dairdir (VII, 65-247). Dârimî *es-Sünen*'inde zühd konusuna 122 bab, Buhârî *el-Câmi'u's-şahîh*'inde elli üç bab, Müslim *el-Câmi'u's-şahîh*'inde on dokuz bab, İbn Mâce *es-Sünen*'inde otuz dokuz bab, Tirmizî ise *es-Sünen*'inde altmış dört bab ayırmıştır. III. (IX.) asırda hadis kitaplarının yanında edebiyat kitaplarında da bir bölüm halinde kitâbü'z-zühdlere de yer verilmiş olup Câhiz *el-Beyân ve't-tebyîn*, İbn Kuteybe *Uyûnü'l-aşbâr* adlı eserlerinin birer bölümünü zühdde ayırmışlardır.

IV. (X.) yüzyılda İbn Ebû Hâtim, *Zühdü's-semâniye mine't-tâbi'in* adlı risâlesinde tâbiînden zâhidlikleriyle bilinen Âmir b. Abdullah, Rebî' b. Huseym, Ebû Müslim el-Havlânî, Esved b. Yezid, Mesrûk b. Ecda', Hasan-ı Basrî, Üveys el-Karanî, Herim b. Hayyân'ın zühdde dair rivayetlerini nakletmiştir (nşr. Abdurrahman Abdülcebbar el-Feryevâî, Medine 1404, 1408). Muhayyiddin İbnü'l-Arabî'nin *ez-Zühd ve şifâtü'z-zâhidîn*'i de bu dönemde yazılan eserlerden biridir. Müellif bu eserde zühdde dair söylenenler, zühdün dereceleri, dünyaya karşı ilgiyi azaltma ve az şeyle yetinme konularında toplam 137 rivayet aktarmıştır (nşr. Mecdî Fethî es-Seyyid, Tanta 1408). Ca'fer el-Hulâfî, *el-Fevâ'id ve'z-zühd ve'r-rekâ'ik ve'l-merâsi* adlı küçük hacimli eserinde Hz. Peygamber, sahâbe ve ilk devir zâhidlerinin zühdde dair kırk dokuz rivayetini senedleriyle birlikte nakletmiştir (nşr. Mecdî Fethî es-Seyyid, Tanta 1993). Hâkim en-Nisâbü'rî'nin *el-Müstedrek*'inde de bu konuyla ilgili 104 rivayetin yer aldığı bir bölüm bulunmaktadır.

V. (XI.) yüzyılda zühdde dair eserler arasında önemli bir yeri olan İbn Hazm'ın *Müddâvâtü'n-nüfus**unun birçok neşri yapılmıştır. Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî'nin beş bölümden meydana gelen *ez-Zühdü'l-kebir*'i 989 rivayeti senedleriyle birlikte içermektedir (nşr. Âmir Ahmed Haydar, Beyrut 1408/1987). Bu eseri Enbiya Yıldırım *Kulluğu Unutmadan Yaşama Sanatı* adıyla Türkçe'ye çevirmiştir (İs-

tanbul 2000). İsmâil b. Ali el-Esterâbâdî'nin *Zemmû'd-dünyâ ve'z-zühdü fihâsı* (Mektebetü Câmîati'l-İslâmiyye, nr. 1613), Hatîb el-Bağdâdî'nin *Kitâbü'z-Zühd ve'r-rekâ'îk*'i ile (Zâhiriyye Ktp., Mecmua, nr. 28) konuyla ilgili 119 rivayete yer verdiği *Müntehab mine'z-zühd ve'r-rekâ'îk*'i (nşr. Âmir Hasan Sabrî, Beyrut 1420/2000) bu dönemin eserlerindedir.

Daha sonra azalarak devam eden zühd ve rekâik kitaplarından Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin altmış bölüm halindeki *Kitâbü'l-Ĥadâ'îk fî 'ilmi'l-ĥadîş ve'z-zühdîy-yâ't*'inde bu konudaki rivayetler senedleriyle birlikte zikredilmiştir (nşr. Mustafa es-Sekkâ, I-III, Beyrut 1408/1988). İbn Kudâme'nin *er-Rikâka ve'l-bükâ* adlı eserinde (nşr. Ahmed b. Ebû'l-Ayneyn, Tanta 1412/1992; nşr. Mes'ad Abdülhamîd Muhammed es-Sa'denî, Beyrut 1414/1994; nşr. Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf, Dimaşk 1415/1994) tasavvufî bir yaklaşımla yumuşak kalplilik ve pişmanlık duygusu üzerinde durulmuş, peygamberlerin ve sâlih kimselerin hayat hikâyelerine, zühd ve takvâlarına, ibadetlerine, güzel sözlerine yer verilmiştir. Münzirî'nin *Kifâyetü't-te'abbüd* (müte'abbid) ve *tuĥfetü't-tezehhüd*'ü (mütezehhid) (Mecmû'atü'r-resâ'il-l'l-müniriyye içinde, Kahire 1346, III, 66-83; Kahire 1357/1938; nşr. Yûsuf Abdülganî Abdullah, Beyrut 1407/1987; nşr. Mecdî es-Seyyid İbrâhîm, Bulak 1407/1987; nşr. Mahmûd Nassâr, Kahire 1988; nşr. Âdil Ebû'l-Muâtî, Kahire 1408/1988; nşr. Ali Hasan Ali Abdülhamîd, Amman 1410/1989), Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî'nin *Ķam'u'l-ĥırs bi'z-zühdî ve'l-ĳanâ'a ve reddü züllî's-sü'âlî bi'l-kesb ve's-şnâ'a'sı* (nşr. Mecdî Fethî es-Seyyid, Tanta 1408/1988; nşr. Mes'ad Abdülhamîd Muhammed es-Sa'denî, Beyrut 1414/1994) konuyla ilgili diğer eserlerindedir. Süyûtî bu geleneğin son örneklerini *Kitâbü'l-Edeb ve'r-rekâ'îk* adlı eseriyle (Zâhiriyye Ktp., nr. 1493), isnadlarını hazfederek derlediği *Erba'üne ĥadîşen fi ĳavâ'id-i'l-aĥkâmi's-şer'îyye ve fezâ'ili'l-a'mâl ve'z-zühd* (nşr. Ahmed el-Bizre – Ali Rızâ Abdullah, Beyrut-Dimaşk 1406/1986; nşr. Bâhis b. Ahmed el-Hazrecî el-Ensârî, Cidde 1417/1997) ve *el-Erba'üne fi'z-zühd* (*Taĥzîru ehli'l-aĥıra mine'd-dünyâ ed-dâsira*, nşr. Tânk b. Muhammed et-Tavâfî, Beyrut 1428/2007; nşr. Ebû Abdurrahman Cemâl b. Muhammed b. Mahmûd, Beyrut 2010) adlı kitaplarıyla ortaya koymuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

Abdullah b. Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd* (nşr. Habîbürrahman el-A'zamî), Haydarâbâd 1386, neş-

redenin girişi, s. 1-17; Vekî' b. Cerrâh, *Kitâbü'z-Zühd* (nşr. Abdurrahman Abdülcebâb el-Feryevâî), Medine 1404/1984, neşredenin girişi, I, 144-153; Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Muşannef* (nşr. Habîbürrahman el-A'zamî), Beyrut 1403/1983, XI, 308, 310, 453; İbn Ebû Şeybe, *el-Muşannef* (nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût), Riyad 1409/1989, VII, 65-247; Buhârî, *el-Câmî'u's-şâĥiĥ* (nşr. Muhammed Zührey b. Nâsir), Beyrut 1422, VIII, 88-122; Müslim, *el-Câmî'u's-şâĥiĥ* (nşr. M. Fuâd Abdülbâki), Kahire 1374/1955-57, IV, 2272-2312; Dârimî, *es-Sünen* (nşr. Hüseyin Selîm Esed), Riyad 1422/2000, III, 1777; IV, 1485; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, I, 261, 263, 316; Hâkim, *el-Müstedrek* (Atâ), IV, 341-369; Ahmed b. Hüseyin el-Beyhâkî, *ez-Zühdü'l-kebir* (nşr. Âmir Ahmed Haydar), Beyrut 1408/1987, s. 56; İbn Hayr, *Fehrese* (nşr. M. Fuâd Mansûr), Beyrut 1419/1998, I, 236, 237, 239, 242, 266, 269; Zehebî, *Tezķiretül-huffâz*, Beyrut 1998, I, 210, 230; İb, 70, 124; İb, 69, 130, 153; IV, 97; Kehhâle, *Mu'cemül-mu'ellifin*, XI, 97; Sezgin, GAS, I, 531, 636; Kettânî, *er-Risâletül-müstetrafe* (Özbek), s. 69-71; Hasan Kâmil Yılmaz, *Tasavvufî Hadis Şerĥleri ve Konevî'nin Ķirk Hadis Şerĥi*, İstanbul 1990, s. 12-13; Mustafa Aşkar, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, İstanbul 2006, s. 41; Ahmet Yıldırım, "Hadis Edebiyatında Zühd Literatürü ve Zühdle İlgili Rivayetlerin İncelenmesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 20, Isparta 2008, s. 119-138; Bilal Saklan, "Esed b. Mûsâ", *DİA*, XI, 367.

MEHMET EMİN ÖZAFŞAR

ez-ZÜHD ve'r-REKÂİK (الزهد والرقائق)

Abdullah b. Mübârek'in
(ö. 181/797)

zühd ve ahlâk konularına dair
rivayetleri topladığı eseri.

Kitâbü'z-Zühd ve'r-rekâ'îk, zühd, ahlâk ve tasavvuf sahasında ilk yazılan ve ilk dönem zühd anlayışını ortaya koyan önemli bir eserdir. İbn Teymiyye'ye göre bu konuda yazılanların en kapsamlılarından biri olan eser bablara ayrılmasıyla da diğerlerinden daha kullanışlıdır. Peygamberlerin, özellikle Hz. Peygamber'in sahâbe ve tâbiînin ahlâk ve zühdde dair sözlerini, onların zühd hayatlarına dair rivayetleri, zühd kavramıyla bağlantılı hüzn, bükâ, huşû, havf, ihlâs, tefekkür, tevekkül, kanaat, rızâ ve fakr gibi birçok terimi içeren hadisler yanında İsrâiliyat'tan olduğu düşünülen bir kısım zayıf rivayetleri de ihtiva etmektedir (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1423). Eserde yer alan kısımların ve babların belirlenmesi, rivayetlerin konu ve sened açısından (merfûdan mevkufa doğru) sıralanışı sistematik değildir. İyi bir şair olan müellif eserinde şiirlere de yer vermiş, *Kütüb-i Sitte* müellifleri bu eserde nakledilen hadisleri kitaplarına almışlardır.

ez-Zühd ve'r-rekâ'îk'in çeşitli kütüphanelerdeki yedi yazmasından (*Kitâbü'z-*

Zühd, nşr. Habîbürrahman el-A'zamî, neşredenin girişi, s. 17-24; Brockelmann, II, 163; Sezgin, I, 95) tahkikli ve tahkiksiz pek çok neşri yapılmıştır. Eserin ilk tahkikli neşrini Habîbürrahman el-A'zamî *Kitâbü'z-Zühd ve yelîhi Kitâbü'r-Rekâ'îk* adıyla gerçekleştirmiştir (Haydarâbâd 1386; Beyrut, ts. [Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye, Mektebetü dâri'l-irşâd]). A'zamî hadislerin ve diğer rivayetlerin tahrîcini yapmış, anlaşılması güç yerlere şerĥler düşmüş, *Kütüb-i Sitte* ricâlerinden olmayan râvilerin biyografilerini veren kaynaklara işaret etmiş ve kullanım kolaylığı sağlayacak çeşitli fihristler hazırlamıştır. Habîbürrahman el-A'zamî bu neşrini eserin Hüseyin b. Hasan el-Mervezî'nin rivayetine dayanan Süleymaniye (Cârullah Efendi, nr. 834), Nuaym b. Hammâd'ın rivâyetine dayalı İskenderiye (Mektebetü'l-âmmе, nr. E. 1331) ve Şam'daki Zâhiriyye (Tasavvuf, nr. 237) kütüphanelerinde kayıtlı, bab sayıları birbirinden farklı üç nüshasını esas alarak gerçekleştirmiş, Nuaym b. Hammâd'ın Abdullah b. Mübârek'ten tek başına rivayet ettiği veya başka bir hocasından naklettiği rivayetleri de kitabın sonuna eklemiştir (*Kitâbü'z-Zühd*, neşredenin girişi, s. 25). Buna göre ilk bölüm 1627 rivayet içermekte, Nuaym b. Hammâd'ın Hüseyin b. Hasan el-Mervezî nüshasına yaptığı ziyâdelerden oluşan ikinci bölüm ise 6, 12 ve 16 cüzlerden müteşekkil 436 rivayetten oluşmaktadır. Yûsuf Abdurrahman Mar'aşî, *Fihrisü eĥâdîşî Kitâbi'z-Zühd li'bni'l-Mübârek* adıyla eserin genişçe bir fihristini hazırlamıştır (Beyrut 1987). Eseri Muhammed Âdil Teymur *Kitâbü'z-Zühd ve'r-Rekâik: Zâhidlik ve İncelikler* (İstanbul 1992) ve İshak Doğan *Zühd Kitabı* adıyla (Konya 2006) Türkçe'ye çevirmişlerdir.

Ahmed Ferîd eseri *ez-Zühd ve'r-rekâ'îk* adıyla uzun bir mukaddime ile yeniden neşretmiştir (I-II, Riyad 1415/1995; İskenderiye 1419). Bu neşirde Mervezî nüshasının esas alındığı söylene de A'zamî'nin tahkikinin esas alınarak bazı değişiklikler yapıldığı ve Nuaym b. Hammâd'ın rivayetlerine yer verilmediği görülmektedir. Nâsir, Abdullah b. Mübârek'in eserini orijinal haliyle yayımlama gerekçesiyle Hüseyin b. Hasan el-Mervezî ile Yahyâ b. Saîd'in diğer hocalarından aktardıkları rivayetleri çıkarmıştır. Ahmed Ferîd, senedinde İbnü'l-Mübârek'in bulunmadığı rivayetleri bu iki râvinin ziyâdeleri şeklinde kabul ederek kitabın metnine dahil etmediğinden bu neşirde sadece 1203 rivayet yer almaktadır.